

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Τόμ. 6, Αρ. 1 (2017)

ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
HELLENIC JOURNAL OF RESEARCH IN EDUCATION

Αλεξανδρούπολη
2017, Τεύχος 6

Στερεότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Ελένη Κιούση, Γεώργιος Φλωράκος, Ευάγγελος Χ. Παπακίτσος

doi: [10.12681/hjre.10876](https://doi.org/10.12681/hjre.10876)

Copyright © 2017, Ελένη Κιούση, Γεώργιος Φλωράκος, Ευάγγελος Χρήστος Παπακίτσος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κιούση Ε., Φλωράκος Γ., & Παπακίτσος Ε. Χ. (2017). Στερεότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 6(1), 95–111. <https://doi.org/10.12681/hjre.10876>

Σtereότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Ελένη Κιούση^α, Γεώργιος Φλωράκος^α, Ευάγγελος Χ. Παπακίτσος^α

^α Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης

Περίληψη

Τα στερεότυπα φύλου και οι συμπεριφορές που τα διαμορφώνουν επιδρούν αναμφίβολα, σε συνδυασμό και με άλλους παράγοντες, στη λήψη απόφασης για επιλογή σπουδών. Η απόφαση αυτή επηρεάζεται όχι τόσο από τη βιολογική διάσταση του φύλου, αλλά κυρίως από την κοινωνική του πτυχή. Πολλοί εξωγενείς παράγοντες, συμβάλλουν στη διατήρηση του φαινομένου των στερεοτύπων φύλου στις σύγχρονες κοινωνίες. Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να διερευνήσει το βαθμό επίδρασης των στερεοτύπων φύλου στη λήψη απόφασης για σπουδές στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και τη διαχρονική εξέλιξη του φαινομένου κατά τα έτη 2008 – 2014. Για τον σκοπό αυτό αντλήθηκαν στοιχεία από τρεις σχετικές έρευνες σε γυμνάσια και λύκεια της Αττικής. Τα αποτελέσματα από τη σύγκριση των δεδομένων των τριών ερευνών επιβεβαιώνουν μερικώς την αρχική υπόθεση, δηλαδή ότι τα στερεότυπα φύλου επιδρούν στη λήψη απόφασης για σπουδές. Η αρμονική συνύπαρξη των δύο φύλων προϋποθέτει την ανάπτυξη της αυτογνωσίας και της κριτικής ικανότητας του ανθρώπου. Αυτό επιτυγχάνεται μόνο μέσω της ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών, οι οποίοι καλούνται να προάγουν την κριτική αυτογνωσία - κοινωνιογνωσία του ατόμου, μέσα από προγράμματα - δράσεις που αφορούν την σχολική αλλά και την τοπική κοινωνία.

Abstract

Gender stereotypes and attitudes that shape them, undoubtedly influence, combined with other factors, the decision - making process of choosing a field of study. This decision is influenced not so much by the biological aspect of gender, but mainly from its social aspect. Many external factors are contributing to the preservation of gender stereotypes' phenomenon in modern societies. This study aims to examine the impact degree of gender stereotypes in choosing a field of study in Greek secondary education and the evolution of the phenomenon in the 2008 - 2014 period. For this purpose, data had been collected from three related researches, in high schools of Attica. The results of comparing the data that originate from the three researches partially confirm the original hypothesis, namely that the gender stereotypes influence the decision - making process of choosing a field of study. The harmonious coexistence of the sexes requires the development of self-knowledge and critical thinking. This can be achieved only by raising the awareness of teachers, who are invited to promote critical self-knowledge and social knowledge to individuals, through the implementation of policies regarding school and local society.

© 2017, Ε. Κιούση, Γ. Φλωράκος, Ε.Χ. Παπακίτσος
Άδεια CC-BY-SA 4.0

Λέξεις-κλειδιά: στερεότυπα φύλου, επιλογή σπουδών, δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Key words- Gender stereotypes, studies selection, secondary education

1 Εισαγωγή

Η επιλογή σπουδών των εφήβων εμφανίζεται στο τέλος της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Αποφοιτώντας από τη Γ' τάξη τού Γυμνασίου, ο μαθητής μπορεί τυπικά να επιλέξει τη διακοπή των σπουδών και την έξοδο στην αγορά εργασίας. Η συνέχιση των σπουδών στο Λύκειο αφορά την επιλογή είτε του Γενικού Λυκείου (εφεξής ΓΕΛ), με την ύπαρξη των κατευθύνσεων σπουδών που οδηγούν στη μεταδευτεροβάθμια και τριτοβάθμια επαγγελματική εκπαίδευση, είτε της μεταγυμνασιακής και δευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης (Επαγγελματικό Λύκειο / ΕΠΑΛ, σχολές μαθητείας), όπου η επιλογή γίνεται πολύ συγκεκριμένη καθώς οι υπάρχουσες ειδικότητες σπουδών αφορούν συγκεκριμένα επαγγέλματα.

Η διεθνής βιβλιογραφία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο που διαδραματίζει η εκπαίδευση, αναπαράγοντας και καλλιεργώντας στερεότυπα για τον καταμερισμό της εργασίας κατά φύλο και συνεπώς έμμεσα των αντίστοιχων σπουδών. Βασικό χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας συνεχίζει να είναι η έντονη τάση για κατακόρυφη και οριζόντια διάκριση των φύλων, με τις γυναίκες να συμμετέχουν στη μη προνομιούχο ομάδα. Στο πλαίσιο αυτό, ένας μεγάλος αριθμός ερευνών εξετάζει τα στοιχεία εκείνα της εκπαιδευτικής διαδικασίας που λειτουργούν στη διαμόρφωση μιας διαφορετικής ταυτότητας του φύλου για τους μαθητές και τις μαθήτριες, επηρεάζοντας σημαντικά τις αντιλήψεις τους για το ρόλο των δύο φύλων και προσδιορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές σπουδών και επαγγελμάτων.

2 Φύλο και στερεότυπα

Σύμφωνα με τον Shaffer (2008), το πρότυπο όλων των φύλων είναι μια αξία, ένα κίνητρο ή ένα σύνολο συμπεριφορών, τα οποία συνάδουν περισσότερο ή λιγότερο με το ένα ή το άλλο φύλο. Όλα μαζί τα πρότυπα των ρόλων των φύλων αποτελούν μια περιγραφή σχετικά με τον τρόπο που αναμένεται να συμπεριφέρονται οι άντρες και οι γυναίκες και αντικατοπτρίζουν τα στερεότυπα σύμφωνα με τα οποία κατηγοριοποιούνται τα μέλη του κάθε φύλου. Για παράδειγμα, ο ρόλος της γυναίκας ως μητέρας ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τα πρότυπα και τα στερεότυπα που έχουν κυριαρχήσει σε πολλές κοινωνίες. Έτσι, τα κορίτσια έχουν αναλάβει έναν περισσότερο εκφραστικό ρόλο, ώστε να δείχνουν υπομονή, στοργή και διάθεση για ευαισθησία στις ανάγκες των άλλων. Αντίστοιχα, τα αγόρια παροτρύνονται να υιοθετήσουν έναν πρωταρχικό ρόλο, ως παραδοσιακοί σύζυγοι και πατέρες οι οποίοι έχουν την υποχρέωση να παρέχουν την οικονομική άνεση και ασφάλεια στην οικογένεια. Το στερεότυπο αυτό προετοιμάζει τα αγόρια σε έναν κυριαρχικό, διεκδικητικό, ανεξάρτητο και ανταγωνιστικό ρόλο (Williams & Best, 1990).

Συμπερασματικά, πρέπει να τονιστεί ότι οι στερεότυπες κοινωνικές αντιλήψεις για τα δυο φύλα καθώς και οι διακρίσεις και οι ανισότητες που προκύπτουν σε βάρος των γυναικών δεν οφείλονται αποκλειστικά στις βιολογικές διαφορές των δυο φύλων. Αντίθετα, η διαίωνιση ενός κοινωνικοπολιτισμικού φαινομένου, αναπαράγει τις στερεότυπες κοινωνικές αντιλήψεις για τα δυο φύλα μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης των ατόμων (Κοσμίδου-Hardy & Κρίβας, 2000, 15-16).

2.1 Τα στερεότυπα και η επιρροή τους στην ανθρώπινη συμπεριφορά

Αναμφίβολα, τα στερεότυπα καθιστούν προβληματική την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, καθώς η ύπαρξή τους έχει ως συνέπεια την υπονόμηση της ικανότητας του εκάστοτε ατόμου να αναπτύξει και να διατηρήσει μία σχέση (Κοσμίδου & Γαλανουδάκη-Ράπτη, 1996). Στους κοινωνικούς παράγοντες που αναμφίβολα επηρεάζουν την λήψη απόφασης για σπουδές συγκαταλέγεται και η αντίληψη ότι κάποιες σπουδές θεωρούνται καλύτερες από κάποιες άλλες (Κιούση & Φλωράκος, 2016, 12). Η αντίληψη αυτή αποτελεί παράδειγμα ενός στερεοτύπου. Τα στερεότυπα είναι τυποποιημένες και απλουστευμένες θετικές ή αρνητικές σκέψεις που συχνά σχηματίζουμε για ανθρώπους ή και καθημερινές καταστάσεις. Έτσι λοιπόν, όταν χρησιμοποιούμε ένα στερεότυπο θεωρούμε ότι ο άνθρωπος που έχουμε απέναντί μας ή η κατάσταση που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε κατέχει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, επειδή θεωρούμε ότι ανήκει σε μία συγκεκριμένη ομάδα ή κατηγορία. Επομένως, οδηγούμαστε σε γενικεύσεις και βγάζουμε τα συμπεράσματά μας, τα οποία κατά κανόνα μας οδηγούν σε λανθασμένες αποφάσεις, άρα και σε προβληματικούς τρόπους δράσης.

2.2 Τα στερεότυπα του κοινωνικού φύλου

Τα στερεότυπα του κοινωνικού φύλου (gender) ή τα στερεότυπα των φύλων, όπως συνήθως λέγονται, αποτελούν μια υποκατηγορία των στερεοτύπων και στηρίζονται στις κοινωνικές αντιλήψεις ότι οι άνδρες είναι καταλληλότεροι από τις γυναίκες σε ανάληψη ρόλων ευθύνης, ηγεσίας, μυϊκής δύναμης και σωματικής αντοχής, ενώ οι γυναίκες θα πρέπει να περιορίζονται σε βοηθητικούς ρόλους, στους οποίους συγκαταλέγονται αυτοί των επαγγελματιών φροντίδας, της αγωγής - ανατροφής των ατόμων, της τροφού και της νοικοκυράς (Johnson & Eagly, 1989).

Η επίδραση της ανατροφής του ατόμου στη δημιουργία του κοινωνικού φύλου είναι τόσο ισχυρή, ώστε το άτομο στην ουσία να διαφοροποιείται ψυχολογικά ως άνδρας ή γυναίκα καθώς αυτό μεγαλώνει και όχι από τη γέννησή του. Δηλαδή, κατά τη διάρκεια της παιδικής και εφηβικής ηλικίας δημιουργείται η «ταυτότητα» του ατόμου, η οποία, στα πλαίσια της κοινωνικοποίησης θα πρέπει να βρίσκεται σε σύμπτωση με τους ρόλους που η εκάστοτε κοινωνία θεωρεί σωστούς. Για παράδειγμα, τα κορίτσια ενθαρρύνονται να είναι παθητικά και φιλικά, ενώ τα αγόρια δραστήρια και επιθετικά. Επομένως, στην κοινωνία γίνεται μια προσπάθεια καταμερισμού εργασίας με βάση το φύλο, ο οποίος εντάσσεται τόσο στα πλαίσια του γενικότερου επαγγελματικού προσανατολισμού που ασκείται από τους άμεσα εμπλεκόμενους φορείς, όσο και στην προσπάθεια επεξήγησης του φαινομένου της κοινωνικά προσδιορισμένης εργασίας (Browns, 1990) και άρα των αντίστοιχων σπουδών.

2.3 Μέσα μαζικής ενημέρωσης και στερεότυπα φύλου

Οι μαθητές και οι μαθήτριες επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα πρότυπα που συστηματικά προβάλλονται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Μ.Μ.Ε.), αναγνωρίζοντας τρόπους ζωής (lifestyle), αξίες και κανόνες. Δηλαδή, εν τέλει, τις δικές τους προσδοκίες ρόλου στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Αυτό το πετυχαίνουν τα Μ.Μ.Ε με ιδιαίτερη ευκολία, καθώς γίνονται γνωστά στα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία και προσεγγίζοντάς τα όχι με «υποχρεωτικό» τρόπο, όπως ένα σχολικό μάθημα, αλλά την ώρα του ελεύθερου χρόνου τους. Οι εκπομπές λοιπόν που παρακολουθούνται τόσο από τα παιδιά, όσο και από τους νέους, κυρίως σε τηλεόραση και διαδίκτυο, αποτελούν με ξεκάθαρο τρόπο εμπορεύματα προς ευρεία κατανάλωση. Οι διαφημίσεις μάλιστα που προβάλλονται μεταξύ των εκπομπών, προάγουν στην ουσία τρόπους ζωής και εργασίας, επηρεάζουν τις σχέσεις του υποκειμένου τόσο προς τον εαυτό του όσο και προς τους άλλους, παράγουν εικόνες της πραγματικότητας και, ως ένα βαθμό, καθορίζουν το είδος του ανθρώπου που θα μπορούσαμε να είμαστε, αφού συνήθως ζούμε μέσα στη σύγκρουση αυτού που είμαστε σήμερα κι αυτού που θα θέλαμε να γίνουμε (Κρίβας κ.ά., 1998· Βηλαράς κ.ά., 2008· Κιούση & Φλωράκος, 2016).

Συνεπώς, η διαφήμιση είναι ένα δυναμικό μέσο που προωθεί τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές σχέσεις, το οποίο διευκολύνει τη διαίωνιση των υπάρχοντων όρων ζωής. Ενδυναμώνει έτσι τις καθιερωμένες αξίες και αναπαράγει σεξιστικά στερεότυπα, τονίζοντας τον διαχωρισμό των ρόλων των δύο φύλων (Berger, 1972). Έτσι δυστυχώς οδηγεί στην ανισότητα ως προς το βαθμό συμμετοχής των αγοριών και των κοριτσιών σε δράσεις που αφορούν το σύγχρονο επαγγελματικό προσανατολισμό (Δουλκέρη, 1995). Τα παραπάνω μπορούμε να τα προεκτείνουμε και σε επίπεδο χαρακτηριστικών: Ο άνδρας παρουσιάζεται ως άτομο με αυτοπεποίθηση, ανεξάρτητο, δραστήριο, ενεργό μέλος της οικονομικής δραστηριότητας και γενικότερα σύμβολο ισχύος-κύρους, που οδηγεί σε υψηλές αμοιβές. Όσο για τη γυναίκα, θα πρέπει κυρίως να περιορίζεται στις σχέσεις της με τα αντικείμενα και το χώρο του σπιτιού (Laurent, 1986· Κοσμίδου-Hardy, 1993α & 1993β).

3 Θεωρητικό πλαίσιο για την επιλογή σπουδών σε σχέση με το φύλο

3.1 Ιστορική αναδρομή

Στο σημείο αυτό παρατίθενται ενδεικτικά κάποιες θεωρίες λήψης απόφασης για σπουδές, οι οποίες έμμεσα κυρίως αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο οι βιολογικοί παράγοντες, συμπεριλαμβανομένου του φύλου, αλλά και τα στερεότυπα που συνήθως το πλαισιώνουν, επιδρούν στη διαδικασία.

Η Roe (1956, 79-103) μέσα από τις έρευνές της συμπέρανε ότι οι διαφορές στην προσωπικότητα των ατόμων καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τις παιδικές εμπειρίες.

Συγκεκριμένα, η θεωρία της «ανάγκης» όπως έχει χαρακτηριστεί, υποστηρίζει ότι ο τρόπος ζωής διαμορφώνεται ως ένα προϊόν κληρονομικότητας και του αρχικού περιβάλλοντος: Υποκινείται από τις ανάγκες και διοχετεύεται σε συμπεριφορές αναζήτησης καριέρας. Με άλλα λόγια, το οικογενειακό περιβάλλον, όπως μάλιστα καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την ψυχολογική συμπεριφορά των γονέων προς τα παιδιά τους, οδηγεί στην ανάπτυξη συγκεκριμένων τύπων προσωπικότητας, οι οποίοι σε συνδυασμό με γενετικά δεδομένα, άρα και το φύλο του παιδιού, οδηγούν σε συγκεκριμένες επιλογές (Κασσωτάκης, 2004).

Ο Ginzberg (1972) παρουσιάζει ένα θεωρητικό μοντέλο, βασισμένο σε εμπειρική μελέτη, κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με εφήβους και των δύο φύλων που φοιτούσαν σε κολλέγιο. Στην έρευνα αυτή πήραν μέρος γυναίκες δευτεροετείς που είχαν προχωρήσει στις σπουδές στους στο κολλέγιο, ανήκοντας στην λεγόμενη υψηλή κοινωνικοοικονομική τάξη, καθώς επίσης και γιοι από λευκούς πατεράδες που ήταν ημειδίκευμένοι ή ανειδίκευτοι εργάτες. Η δειγματοληπτική επιλογή δεν ήταν αντιπροσωπευτική του γενικού πληθυσμού και αφορούσε μια μικρή σε μέγεθος ομάδα. Οι βραχυπρόθεσμες αποφάσεις των εφήβων για παρακολούθηση συγκεκριμένων προγραμμάτων σπουδών και οι μεσοπρόθεσμες αποφάσεις τους για επιλογή καριέρας, αποτέλεσαν την βάση αυτής της θεωρίας, της οποίας η κεντρική ιδέα είναι ότι η επιλογή σπουδών αποτελεί μια εξελικτική μη αναστρέψιμη διαδικασία και όχι μια απόφαση σημείου-χρόνου, ενώ αποτελεί συμβιβασμό των προσωπικών επιθυμιών και των επιδιώξεων του ατόμου με την πραγματικότητα της ζωής. Η διαδικασία πραγματοποιείται σε τρεις συνεχόμενες περιόδους της ζωής του ατόμου (φαντασίας: 6-11 έτη, δοκιμαστική: 11-17 έτη, ρεαλιστική: 18-25 έτη) και επηρεάζεται από τέσσερις ομάδες παραγόντων (κοινωνική πραγματικότητα, προσωπικότητα ατόμου, εκπαίδευση ατόμου και το σύστημα αξιών του). Ο Ginzberg παρατήρησε ότι το φύλο, μαζί με τα υφιστάμενα στερεότυπά του, επηρεάζει σε ένα βαθμό τις επιλογές σπουδών, δεν εστίασε όμως ιδιαίτερα σε αυτό (Norris, 1972).

3.2 Η σημασία της λήψης απόφασης για σπουδές και οι παράγοντες που την επηρεάζουν

Η επιλογή σπουδών αποτελεί μια κρίσιμη απόφαση που καλείται να πάρει ο έφηβος. Στη σημερινή πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης, της εμπορευματοποίησης της γνώσης-πληροφόρησης και της ανταγωνιστικότητας, η επιλογή σπουδών θεωρείται σε μεγάλο βαθμό «προπομπός» της επιλογής επαγγέλματος. Η εργασία λοιπόν, εκτός από τα μέσα επιβίωσης που διασφαλίζει, αποτελεί χώρο έκφρασης, δημιουργίας, αλλά και επιτευγμάτων. Άρα, μιλάμε στην ουσία για μια αστείρευτη πηγή συναισθημάτων, είτε θετικών είτε αρνητικών, που επηρεάζουν τον άνθρωπο (σωματικά, πνευματικά, ψυχικά) σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Επομένως, γίνεται αντιληπτό πόσο καίριας σημασίας είναι το επάγγελμα για το άτομο που το ασκεί και ότι μια τέτοιας σημαντικότητας απόφαση θα πρέπει να λαμβάνεται με απόλυτη σοβαρότητα και υπευθυνότητα (Κατσανέβας, 2009). Κεντρικό ζήτημα για τη θεωρία και πρακτική της συμβουλευτικής σταδιοδρομίας είναι να υπάρχουν σαφείς, συγκεκριμένες και περιεκτικές θέσεις για τα βασικά δεδομένα-κριτήρια, η γνώση των οποίων κατά κανόνα οδηγεί σε σωστή απόφαση για σπουδές. Αυτά τα δεδομένα-κριτήρια συνοψίζονται ως εξής:

- *Προσωπικότητα*: Εδώ εννοούμε την αυτογνωσία για τα ενδιαφέροντα, τις προτιμήσεις, τις κλίσεις, τα ταλέντα, τα επιτεύγματα και τις αξίες του εκάστοτε ατόμου. Αναμφίβολα, ο ενδιαφερόμενος, προκειμένου να πραγματοποιήσει σωστή επιλογή σπουδών θα πρέπει να γνωρίζει ποιος είναι και τι θέλει να κάνει. Στη συνέχεια να διερευνήσει τις γενικές και ειδικές δεξιότητές του, ώστε να προσανατολιστεί με μεγαλύτερη σιγουριά προς την κατεύθυνση που τον ενδιαφέρει. Οι επιδόσεις στο σχολείο και στα επιμέρους μαθήματα σαφώς αποτελούν κριτήριο επιλογής, αλλά αν αποτελέσουν το μοναδικό κριτήριο για τον υποψήφιο, ενδεχομένως η απόφαση που θα ληφθεί να μην οδηγεί απαραίτητα σε επιτυχία (Κασσωτάκης, 2004). Δηλαδή, υπάρχουν και άλλα στοιχεία που κατά περίπτωση θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όπως η συναισθηματική νοημοσύνη και ισορροπία, η δημιουργικότητα, η κριτική σκέψη, η λογική, η εξωστρέφεια και οι φιλοδοξίες του ατόμου. Για την συγκέντρωση και κατά προέκταση αξιοποίηση των παραπάνω απαραίτητων πληροφοριών είναι καίριας σημασίας η διαδικασία της συμβουλευτικής σταδιοδρομίας, μέσω της οποίας παρέχονται οδηγίες και υποβοήθηση σε σχέση με την λήψη απόφασης για σπουδές.

- *Προοπτικές των επαγγελματιών, των συνθηκών και των αμοιβών εργασίας:* Με την βοήθεια του συμβούλου σταδιοδρομίας, αλλά και με τη συγκέντρωση πληροφοριών από έγκυρες πηγές, ο ενδιαφερόμενος καλείται να διερευνήσει τον κόσμο της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, να διαπιστώσει τις προοπτικές των επαγγελματιών στην τοπική, στην εγχώρια και στην παγκόσμια πραγματικότητα, στα πλαίσια της σημερινής εποχής της εργασιακής ανασφάλειας και των συνεχών αλλαγών στην τεχνολογία και στην οικονομία. Είναι γεγονός ότι η πλειονότητα των νέων σήμερα επιλέγει σπουδές με βασικό κριτήριο την επαγγελματική αποκατάσταση και ασφάλεια. Όμως, όσο ισχυρό και αν είναι το κριτήριο αυτό, δεν πρέπει να είναι το μοναδικό. Θα πρέπει να προκύπτει «ταίριασμα» των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας (*αυτογνωσία*) με τις συνθήκες που επικρατούν στην οικονομία και την κοινωνία (*κοινωνιογνωσία*). Βέβαια, οι ειδικές αυτές παράμετροι αξιολογούνται με διαφορετική βαρύτητα από κάθε άνθρωπο (Κατσανέβας, 2009).
- *Οικογενειακό περιβάλλον:* Οι συγκεκριμένος παράγοντας αναμφίβολα επηρεάζει τις επιλογές. Είναι γεγονός ότι αρκετοί γονείς επιχειρούν, λόγω δικών τους απωθημένων, να επιβάλουν στα παιδιά τους τις δικές τους επιθυμίες για επιλογή σπουδών, με αποτέλεσμα να τελευταία να πιέζονται υπέρμετρα. Σε περίπτωση μάλιστα που ο γονέας είναι ιδιοκτήτης επιχείρησης, θα προσπαθήσει να παρουσιάσει στο παιδί του την ανάληψή της ως την ασφαλέστερη επιλογή. Ενώ σίγουρα δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το συγκεκριμένο «προβάδισμα» σε μια άκρως ανταγωνιστική αγορά, μια υπερπροστατευτική ή καταπιεστική συμπεριφορά ενδεχομένως να οδηγήσει στο ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα από το επιδιωκόμενο (Φλουρής, 1989).
- *Κοινωνικοί παράγοντες:* Θεωρητικά, η επιλογή κατεύθυνσης είναι ελεύθερη. Η ελευθερία όμως αυτή μετριάζεται όταν εξετάζεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, όπου πραγματοποιείται η κοινωνικοποίηση, δηλαδή: η αποκρυστάλλωση των κοινωνικών ρόλων, η εσωτερικοποίηση των κοινωνικών νορμών, η διαμόρφωση προτύπων και αξιών, η σφυρηλάτηση προσωπικών στάσεων, αξιών και ρόλων στις διάφορες ομάδες ένταξης του αναπτυσσόμενου ανθρώπου (Καλτσούνη-Νόβα, 2000, 194). Όλα αυτά τα στοιχεία σχετίζονται άμεσα με την ανάπτυξη των επαγγελματικών ενδιαφερόντων του ατόμου και τα κίνητρα που το ωθούν να επιλέξει μια συγκεκριμένη εκπαιδευτική κατεύθυνση, δημιουργώντας πολλές φορές στερεότυπα, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω. Στο σημείο αυτό θα θέλαμε απλώς να αναφέρουμε ότι κάποια αντικείμενα σπουδών θεωρούνται από πολλούς ότι έχουν περισσότερο γόητρο (*prestige*) από κάποια άλλα. Η άποψη αυτή, η οποία πολλές φορές ενισχύεται από τα πρότυπα που προβάλλονται από τα Μ.Μ.Ε., επιδρά στις προτιμήσεις σπουδών των ατόμων στον ίδιο βαθμό περίπου με τις υποσχόμενες οικονομικές απολαβές του αντίστοιχου επαγγέλματος (Κασσωτάκης, 2004).
- *Εκπαιδευτικά δεδομένα:* Η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος, το επίπεδο σπουδών, το εξεταστικό σύστημα και η τυχόν επιρροή που μπορεί να ασκήσει ένας καθηγητής στο μαθητή του, σε συνδυασμό με τις επιδόσεις του τελευταίου, συμβάλλουν καθοριστικά στην επιλογή σπουδών (Κατσανέβας, 2009).
- *Τυχαία γεγονότα:* Ο άνθρωπος έχει περιορισμένες δυνατότητες να ελέγξει το περιβάλλον του, επομένως καλείται πολλές φορές να προσαρμοστεί όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα σε αυτό. Δεν είναι πάντα απόλυτα προγραμματισμένες οι επιλογές σπουδών, καθώς συγκυριακοί παράγοντες ενδέχεται να επιδράσουν στη διαδικασία επιλογής (Κάντας & Χαντζή, 1998).

Η επίδραση των στερεότυπων φύλου στη λήψη απόφασης σχετικά με σπουδές αποτελεί και αυτή πολύ σημαντικό κριτήριο, που θα παρουσιαστεί ιδιαίτερος στο επόμενο εδάφιο.

3.3 Τα στερεότυπα φύλου στην επιλογή σπουδών

Η επίδραση του φύλου εξακολουθεί να αποτελεί ένα ισχυρό κριτήριο που διαφοροποιεί τις απόψεις των μαθητών/τριών, ως προς την επιλογή σπουδών (Μαριδάκη-Κασσωτάκη & Φρόση, 2008, 131) και επαγγελματιών. Τόσο κάποια επαγγέλματα, όπως του οδηγού ταξί ή φορτηγού και της

δακτυλογράφου, όσο και κάποιες καθημερινές πρακτικές, όπως η επισκευή μιας πρίζας ή η λειτουργία ενός πλυντηρίου ρούχων, εξακολουθούν να είναι έντονα ταυτισμένες με το ένα από τα δύο φύλα, ως αποτέλεσμα της κοινωνικής διαδικασίας κατασκευής όχι μόνο του φύλου αλλά και της τεχνολογίας (Στρατηγάκη, 2005, 167). Έτσι με βάση το φύλο, γίνεται διάκριση στην αγορά εργασίας μεταξύ «ανδρικών» και «γυναικείων» επαγγελμάτων, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις των δεύτερων τα επαγγέλματα οικιακής οικονομίας, παροχής φροντίδας και υπηρεσιών (Δαλακούρα κ.ά., 2008, 16). Αντίστοιχη είναι και η διαφοροποίηση στις εργασιακές αξίες των δύο φύλων (Αθανασιάδου κ.ά., 2008, 85-87), με τα αγόρια να προτιμούν περισσότερο χειρωνακτικά επαγγέλματα, δίνοντας έμφαση στις οικονομικές απολαβές και την ασφάλεια (ο ανδρικός ρόλος του «κουβαλητή»), ενώ τα κορίτσια να προτιμούν επαγγέλματα που θα τους επιτρέπουν να ανταποκρίνονται ταυτόχρονα και στους παραδοσιακούς ρόλους της οικογένειας (σύζυγος, μητέρα). Εδώ καταγράφεται ερευνητικά και η αντίφαση στις αντιλήψεις των κοριτσιών μέσης επαγγελματικής εκπαίδευσης, που συμφωνούν και με την έννοια της εργασιακής ισότητας και με την ανάληψη των παραδοσιακών ρόλων από μέρος τους.

Με τη σειρά τους, οι εκπαιδευτικές επιλογές των εφήβων επηρεάζονται από αρκετούς παράγοντες, όπως είναι οι σχολικές επιδόσεις, οι έμφυλες αντιλήψεις για τα μαθήματα και η αντίστοιχη ομαδοποίησή τους σε κατευθύνσεις σπουδών, το είδος του σχολείου και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων (Ψάλτη κ.ά., 2008, 9-16). Στην παρούσα εργασία θα παρουσιαστούν περιληπτικά μόνον οι δύο πρώτες περιπτώσεις, καθώς αυτές ήταν ο κοινός τόπος των ερευνών που σχολιάζονται στη συνέχεια (βλ. Ενότητες 4 & 5). Στις στερεοτυπικές αντιλήψεις των εφήβων ως προς τα μαθήματα, εμφανίζεται ότι αυτά του θετικού-τεχνολογικού προσανατολισμού (π.χ. Μαθηματικά, Φυσική, Χημεία, Πληροφορική) θεωρούνται «ανδρικά», ενώ αυτά του θεωρητικού-ανθρωπιστικού προσανατολισμού (π.χ. Ιστορία, Λογοτεχνία, Ξένες Γλώσσες, Ψυχολογία) θεωρούνται «γυναικεία». Έτσι, αν και τα κορίτσια έχουν γενικά καλύτερες σχολικές επιδόσεις στα «ανδρικά» μαθήματα, εντούτοις οι επιλογές τους γίνονται στερεοτυπικά, αφού το 78% των μαθητριών ΓΕΛ επιλέγει τις θεωρητικές-ανθρωπιστικές κατευθύνσεις σπουδών, με ανάλογη πορεία και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Ψάλτη κ.ά., 2008, 13-14). Η οπτική αυτή είναι αντίστοιχη και για τους μαθητές των ΕΠΑΛ (Γωνίδα & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2008, 197-200). Εκεί, τα αγόρια επιλέγουν κυρίως επαγγελματικές ειδικότητες σχετικές με Μηχανολογία, Ηλεκτρολογία, Ηλεκτρονικά και Πληροφορική, προσδοκώντας οικονομική ευημερία και απόκτηση περιουσίας. Αναλόγως, τα κορίτσια επιλέγουν κυρίως επαγγελματικές ειδικότητες σχετικές με Υγεία-Πρόνοια, Εκπαίδευση, Διοίκηση Επιχειρήσεων και Εφαρμοσμένες Τέχνες, προσδοκώντας μια εργασία ευχάριστη και δημιουργική που να συνδυάζει σταδιοδρομία και οικογένεια.

4 Σκοπός της εργασίας

Η παρούσα εργασία είχε ως σκοπό να συσχετίσει τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνητικών εργασιών σχετικά με την επίδραση των στερεοτύπων φύλου στην επιλογή σπουδών. Για το σκοπό αυτό έγινε καταγραφή στοιχείων από τρεις προηγούμενες έρευνες, οι οποίες είχαν πραγματοποιηθεί κατά τα έτη 2008, 2010 και 2014, κυρίως σε γυμνάσια και λύκεια της Αττικής, εστίαζαν στους στόχους της εργασίας και αποτύπωναν αντιλήψεις μαθητών/τριών για σπουδές σε σχέση με το φύλο (σχολικά μαθήματα, αναγκαιότητα ανώτερων και ανώτατων σπουδών, κ.ά.). Η επιλογή των συγκεκριμένων εργασιών, εκτός από τη δυνατότητα πλήρους πρόσβασης στο σκεπτικό, στα δεδομένα και στα αποτελέσματά τους, έγινε καθώς αυτές πραγματοποιήθηκαν σε κομβικές χρονικές περιόδους για το Σχολικό Επαγγελματικό Προσανατολισμό (εφεξής ΣΕΠ) και τα αντίστοιχα στερεότυπα στη χώρα μας.

Το έτος 2008 στα πλαίσια του ΕΠΕΑΕΚ-II, πραγματοποιήθηκαν δύο έργα-ορόσημο για τον ΣΕΠ και τα στελέχη του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση:

- Το έργο «Καλλιρρόη», με θέμα: *Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός με την Οπτική του Φύλου*, και αναδόχους φορείς το Υπουργείο Παιδείας και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Πάντα κ.ά., 2008). Το υποστηρικτικό υλικό του παραδόθηκε στα στελέχη του ΣΕΠ, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί σε σχετικές εκπαιδευτικές δράσεις-παρεμβάσεις στις σχολικές μονάδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή κ.ά., 2008).
- Το έργο μαζικής επιμόρφωσης των στελεχών ΣΕΠ (περίπου 700 στελέχη από όλη τη χώρα) με τίτλο: *Συμβουλευτικοί Ορίζοντες για τον Σχολικό Προσανατολισμό - ΣΟΣ*

Προσανατολισμός, και αναδόχους φορείς το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Κοσμίδου-Hardy, 2008α & 2008β). Στο έργο αυτό έγιναν επίσης σημαντικές αναφορές στον ΣΕΠ με την οπτική του φύλου (Καζή, 2007, 131-133· Κοσμίδου-Hardy, 2007, 490-492 & 2008γ).

Σε αυτό λοιπόν το χρονικό πλαίσιο, η πρώτη έρευνα (Βηλαράς κ.ά., 2008) πραγματοποιήθηκε πριν τα αποτελέσματα των παραπάνω έργων μεταφερθούν ως πρακτικές και δράσεις στις σχολικές μονάδες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για τούτο και θεωρείται σημείο αναφοράς. Κάλυπτε μεγάλο μέρος της περιφέρειας Αττικής (κεντρική και Ανατολική), ενώ απευθυνόταν σε μαθητές Γυμνασίου. Τα ευρήματά της είναι παρόμοια με αυτά του έργου «Καλλιρρόη», που εκδόθηκαν το ίδιο έτος, ως προς την αυτοαποτελεσματικότητα και το ενδιαφέρον μαθητών/μαθητριών για τα ξεχωριστά γνωστικά αντικείμενα (Γωνίδα κ.ά., 2008, 11-13, 17, 22-23). Δηλαδή, τα αγόρια «προτιμούν» μαθήματα όπως τα Μαθηματικά και τις Φυσικές Επιστήμες, ενώ τα κορίτσια «προτιμούν» τα γλωσσικά μαθήματα.

Η επόμενη έρευνα (Κούκης, 2010) πραγματοποιήθηκε μετά από δύο έτη εφαρμογής των παραπάνω έργων. Αν και το δείγμα της είναι μαθητές λυκείου (ΕΠΑΛ), εντούτοις η θεσμική εφαρμογή του ΣΕΠ στο Γυμνάσιο, με το αναλυτικό πρόγραμμα εκείνης της περιόδου που περιείχε την υποχρεωτική εβδομαδιαία εφαρμογή του ΣΕΠ στην τάξη, θα έπρεπε να εμφανίζει ορατά αποτελέσματα στις απόψεις και τις επιλογές των μαθητών λυκείου, ειδικά στις επαγγελματικές ειδικότητες, καθώς αυτοί/ές προέρχονται από το Γυμνάσιο.

Τέλος, η τρίτη έρευνα (Γκούντρα, 2014) επιλέχθηκε για πέντε λόγους:

- Αναφέρεται σε στοιχεία της διετίας 2012-14, κατά την οποία είχε πλέον επέλθει η δραστική μείωση των υπηρεσιών και του αριθμού των στελεχών ΣΕΠ της χώρας (από 700 περίπου στελέχη σε λιγότερα των 160), λόγω της διοικητικής αναδιοργάνωσης του θεσμού. Αυτή η συρρίκνωση ενδεχομένως να εμφανίζεται και στα αποτελέσματα των σχετικών δράσεων.
- Καλύπτει κυρίως τη βαθμίδα του ΓΕΛ, που δεν την καλύπτουν οι άλλες έρευνες.
- Διενεργήθηκε στην περιοχή της Δυτικής Αττικής, συμπληρώνοντας έτσι τα δεδομένα για όλη την περιφέρεια Αττικής.
- Είχε το μεγαλύτερο δείγμα μαθητών από τις υπόλοιπες.
- Τέλος, καθώς η έρευνα αυτή είχε ως αντικείμενο την αποτύπωση επαγγελματικών ενδιαφερόντων και όχι τον τρόπο με τον οποίο αυτά επιλέχθηκαν, οι προτιμήσεις των μαθητών/τριών θεωρούνται από τους συγγραφείς αυθόρμητες και ίσως περισσότερο ειλικρινείς ως προς τα στερεότυπα φύλου σε σχέση με άλλες.

Οι τρεις έρευνες καλύπτουν όλες τις βαθμίδες σχολείων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσιο-Λύκειο), ενώ από την άποψη της γεωγραφικής περιοχής, πραγματοποιήθηκαν στην περιφέρεια Αττικής, καλύπτοντας αστικές, περιαστικές και αγροτικές περιοχές. Επιπλέον, λόγω της μικρής «δεξαμενής» στελεχών ΣΕΠ της περιφέρειας, υπήρχε και υπάρχει σημαντική κινητικότητα αυτών σε διαφορετικές περιοχές, με αποτέλεσμα μια σχετική ομοιογένεια μεθοδολογίας των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων.

5 Αποτελέσματα

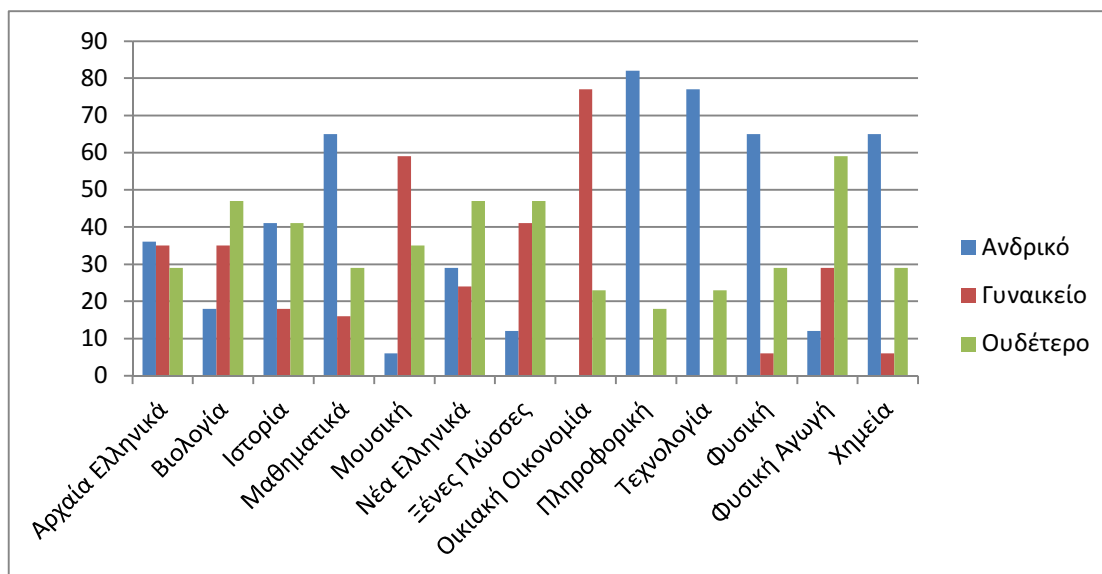
Προς διερεύνηση του βαθμού που το φύλο και τα στερεότυπα που το πλαισιώνουν επιδρούν στην επιλογή σπουδών από τους μαθητές/τριες και για τη διαπίστωση τυχόν αλλαγών στην επίδραση αυτή με την πάροδο των τελευταίων ετών, αντλήθηκαν στοιχεία από τρεις έρευνες που διενεργήθηκαν τα τελευταία χρόνια στην χώρα μας, τα αποτελέσματα των οποίων και παρουσιάζονται με συνοπτικό τρόπο στην συνέχεια.

5.1 Έρευνα στο Γυμνάσιο

Η πρώτη εργασία πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 2008, υπό την εποπτεία του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Βηλαράς κ.ά., 2008). Είχε ως κύριο σκοπό να διερευνηθεί η επίδραση των στερεοτύπων του φύλου στις εκπαιδευτικές και στις επαγγελματικές επιλογές των νέων, με τη μεθοδολογία της Ενεργούς Έρευνας (Κοσμίδου-Hardy, 2008β, 177· Kosmidou & Usher, 1991· Κοσμίδου, 1989), η οποία περιλαμβάνει και παρεμβάσεις. Τα δεδομένα

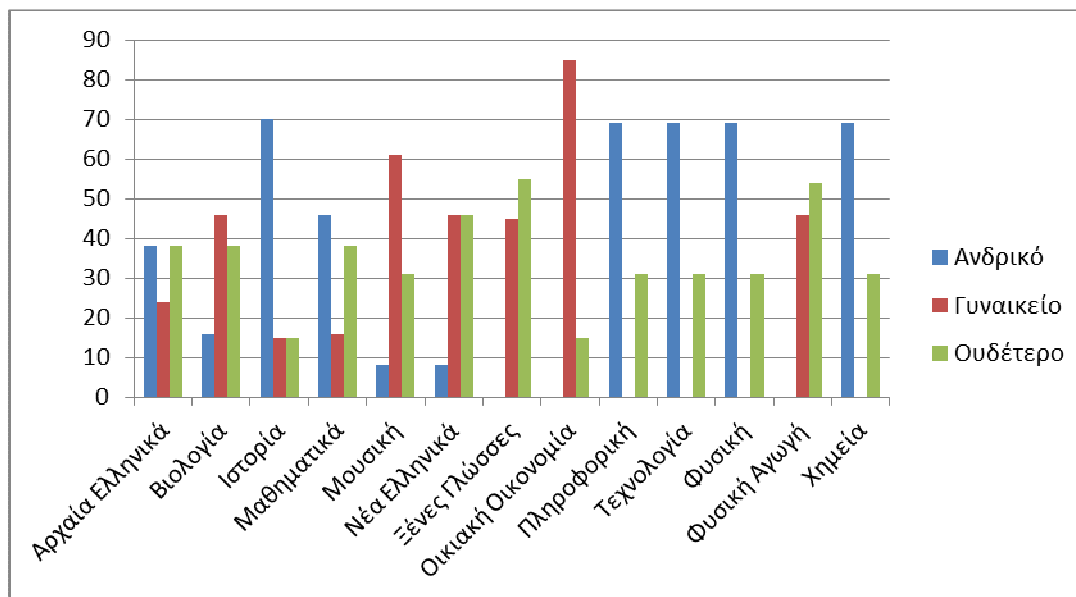
συγκεντρώθηκαν με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων, τα οποία διανεμήθηκαν σε 60 μαθητές Γυμνασίου (34 αγόρια και 26 κορίτσια) από διάφορες περιοχές της κεντρικής και Ανατολικής Αττικής. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου, το οποίο αποτελούταν από 7 ερωτήματα, δεν απαιτούσε αναγραφή του ονοματεπώνυμου του συμμετέχοντα, εξασφαλίζοντας έτσι την ανωνυμία του. Αφού οι μαθητές/τριες έδωσαν τις αρχικές απαντήσεις τους, πραγματοποιήθηκε εκπαιδευτική παρέμβαση με παρουσιάσεις διαφανειών από χαρακτηριστικά στερεότυπα της γενικότερης συμπεριφοράς των φύλων. Ακολούθησε συζήτηση με παραδείγματα επιτυχημένων επαγγελματιών και των δύο φύλων, που δεν ακολούθησαν τα στερεότυπα στη σταδιοδρομία τους, έγινε ευρεία ανταλλαγή απόψεων και κατατέθηκαν πολλά σχετικά επιχειρήματα. Αφού η παρέμβαση ολοκληρώθηκε, ακολούθησε η επαναχορήγηση του ερωτηματολογίου, χωρίς όμως να απαντηθούν δύο μη σχετικές με την παρέμβαση ερωτήσεις του, με στόχο να διαπιστωθεί εάν η παρέμβαση αυτή άλλαξε τις αρχικές αντιλήψεις των μαθητών/τριών. Παρακάτω παρουσιάζονται συνοπτικά τα αποτελέσματα της έρευνας που σχετίζονται μόνο με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις των μαθητών/τριών για τα δεκατρία υφιστάμενα σχολικά μαθήματα, τα οποία χαρακτηρίζονται ως «Ανδρικό», «Γυναικείο» ή «Ουδέτερο» (Γράφημα 1-4). Τα γραφήματα που παρουσιάζουν κάποια από τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας χωρίζονται από τους συντελεστές της κατά φύλο (αγόρια: Γράφημα 1 & 3, κορίτσια: Γράφημα 2 & 4), ώστε να αποτυπώνεται η πιθανή διαφορά αντιλήψεων κατά περίπτωση. Επιπλέον, χωρίζονται σε αποτελέσματα ανά φύλο πριν την εκπαιδευτική παρέμβαση (Γράφημα 1 & 2) και μετά (Γράφημα 3 & 4), ώστε να διαπιστωθεί η πιθανή επίδρασή της στις αντιλήψεις των μαθητών/τριών, κατά περίπτωση.

Στο Γράφημα 1 παρατηρείται ότι τα αγόρια του δείγματος στερεοτυπικά θεωρούν τα μαθήματα της Πληροφορικής και της Τεχνολογίας ως κυρίως «ανδρικά» (χωρίς έστω και μία απάντηση με τιμή «Γυναικείο» και με την τιμή «Ουδέτερο» να είναι μικρότερη της προηγούμενης), ενώ το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας αντίστοιχα ως «γυναικείο».

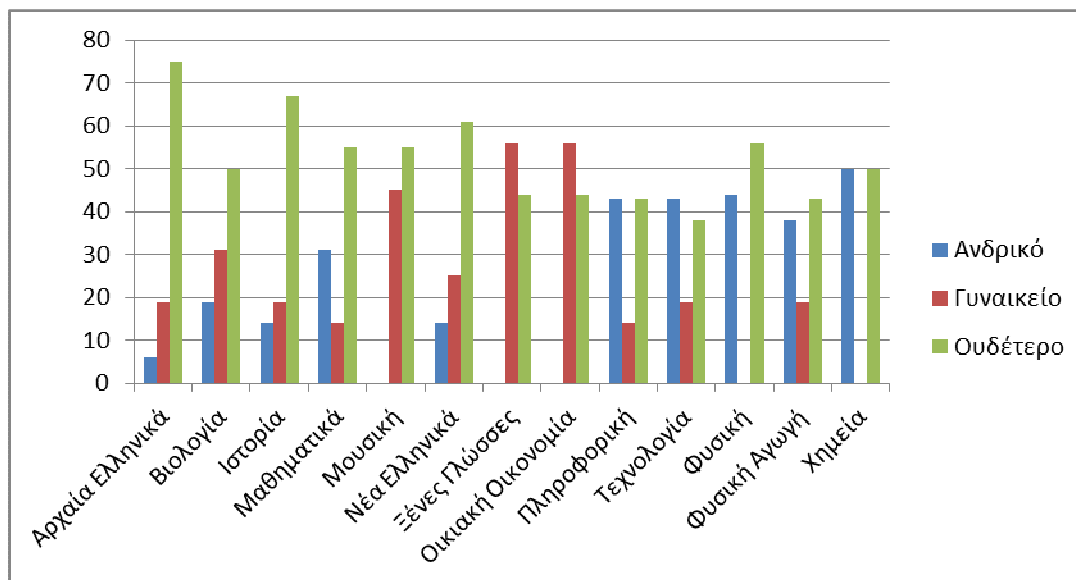
Γράφημα 1 Χαρακτηρισμός σχολικών μαθημάτων πριν την παρέμβαση: αγόρια (τιμές σε ποσοστά)

Στο Γράφημα 2 παρατηρείται ότι και τα κορίτσια του δείγματος στερεοτυπικά θεωρούν τα ίδια μαθήματα (Πληροφορικής και Τεχνολογίας) ως κυρίως «ανδρικά», ενώ το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας επίσης ως «γυναικείο». Επιπλέον, η αντίληψη περί κυρίως «ανδρικών» μαθημάτων επεκτείνεται και στα μαθήματα της Φυσικής και της Χημείας.

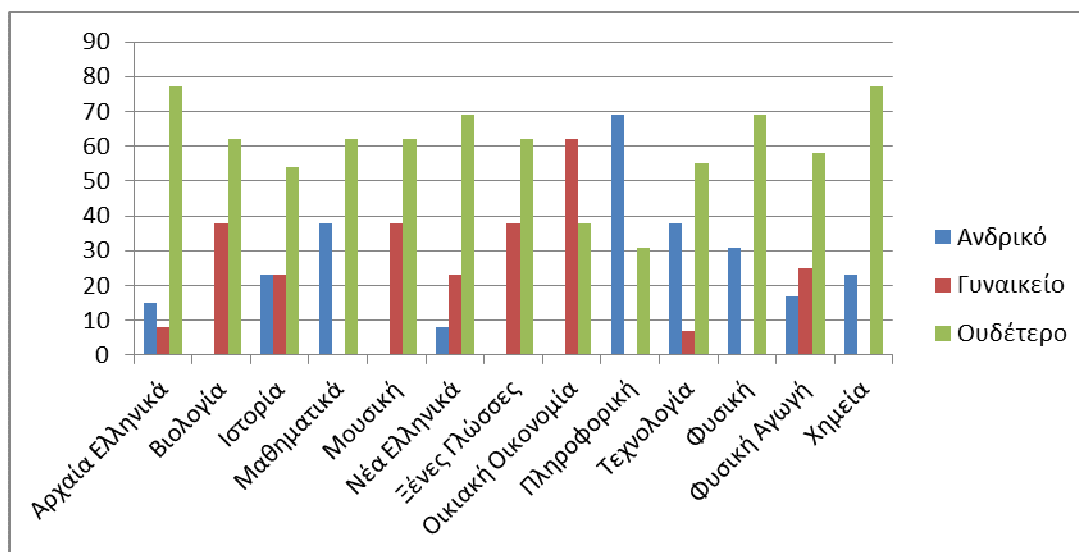
Γράφημα 2 Χαρακτηρισμός σχολικών μαθημάτων πριν την παρέμβαση: κορίτσια (τιμές σε ποσοστά)

Στο Γράφημα 3 παρατηρείται ότι μετά την εκπαιδευτική παρέμβαση, στη γνώμη των αγοριών για το χαρακτηρισμό των σχολικών μαθημάτων, αυξάνεται συνολικά το ποσοστό του χαρακτηρισμού «Ουδέτερο», σε σχέση με το Γράφημα 1. Γενικά, δεν μεταβάλλεται η άποψη για το χαρακτηρισμό του μαθήματος της Οικιακής Οικονομίας ως «γυναικείου», ενώ μεταπίπτει σε αυτή την κατηγορία και το μάθημα Ξένες Γλώσσες.

Γράφημα 3 Χαρακτηρισμός σχολικών μαθημάτων μετά την παρέμβαση: αγόρια (τιμές σε ποσοστά)

Στο Γράφημα 4 παρατηρείται ότι μετά την εκπαιδευτική παρέμβαση και στη γνώμη των κοριτσιών για το χαρακτηρισμό των σχολικών μαθημάτων, αυξάνεται συνολικά το ποσοστό του χαρακτηρισμού «Ουδέτερο». Εντούτοις, τα μαθήματα της Πληροφορικής και της Οικιακής Οικονομίας διατηρούν τους προηγούμενους κυρίαρχους χαρακτηρισμούς ως «Ανδρικό» και «Γυναικείο» αντίστοιχα.

Γράφημα 4 Χαρακτηρισμός σχολικών μαθημάτων μετά την παρέμβαση: κορίτσια (τιμές σε ποσοστά)

5.2 Έρευνα στο ΕΠΑΛ

Η δεύτερη έρευνα πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 2010 στους 197 μαθητές/τριες (103 αγόρια και 94 κορίτσια) του 1^{ου} ΕΠΑΛ Αμαρουσίου (Κούκης, 2010). Ο στόχος της ήταν να απαντηθούν δύο ερευνητικά ερωτήματα:

- «Σε ποιο βαθμό το φύλο των μαθητών καθορίζει τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους επιλογές;».
- «Ποιες αντιλήψεις επικρατούν αναφορικά με το ρόλο του κάθε φύλου στις σπουδές, την εργασία και την οικογένεια;»

Όπως και στην πρώτη εργασία, διασφαλίστηκε η τήρηση της ανωνυμίας των συμμετεχόντων. Σύμφωνα με τους συντελεστές της, ακολουθήθηκε η μέθοδος της ποσοτικής έρευνας, με ερωτηματολόγιο 80 ερωτήσεων που χορηγήθηκε και στο οποίο επελέγη η χρήση μιας τετραβάθμιας κλίμακας Likert (*καθόλου, λίγο, αρκετά, πολύ*). Κατά την ανάπτυξη του ερωτηματολογίου χρησιμοποιήθηκαν μόνο κλειστού τύπου ερωτήσεις εκτός από μια ερώτηση ανοικτού τύπου. Οι ερωτήσεις του αφορούσαν διαφορετικές πτυχές των επαγγελματικών αντιλήψεων, όπως είναι:

- Οι επαγγελματικοί στόχοι που απαιτούν ανώτερες ή/και ανώτατες σπουδές.
- Η διάκριση των επαγγελματικών επιλογών σε «αντρικά» και «γυναικεία» επαγγέλματα.
- Οι αντιλήψεις σχετικά με τις σχέσεις των δύο φύλων στις σπουδές, την εργασία και την οικογένεια.
- Ο συσχετισμός των επαγγελματικών προσδοκιών των κοριτσιών με τα σχέδιά τους για δημιουργία οικογένειας.
- Οι παράγοντες-κριτήρια που επηρεάζουν τους μαθητές και μαθήτριες στην επιλογή συγκεκριμένης ομάδας επαγγελμάτων.

Από τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων και την ομαδοποίηση των τελευταίων κατά φύλο σε πίνακα (Πίνακας 1) ενδεικτικά προκύπτουν κάποια χρήσιμα συμπεράσματα για το πώς τα στερεότυπα και οι αντιλήψεις που τα παισιώνουν επηρεάζουν τις επιλογές για σπουδές (στο συγκεκριμένο δείγμα).

Στον Πίνακα 1 καταδεικνύεται ότι οι μαθητές/τριες επιλέγουν στερεοτυπικά μερικές ενδεικτικές ειδικότητες σπουδών (Μπουρνούδη & Ψάλτη, 1997, 638· Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, 1997, 603), με αυτές των:

- Η/Υ Συστημάτων & Δικτύων,
- Ηλεκτρονικών Συστημάτων Επικοινωνίας και

• Ηλεκτρολογικών Εγκαταστάσεων
να επιλέγονται σχεδόν αποκλειστικά από αγόρια, ενώ αυτές των:

- Βοηθών Βρεφονηπιοκόμων,
- Βοηθών Νοσηλευτών και
- Βοηθών Ιατρικών & Βιολογικών Εργαστηρίων

να επιλέγονται σχεδόν αποκλειστικά από κορίτσια.

Στη συγκεκριμένη έρευνα, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις ως προς την καταλληλότητα των επαγγελμάτων, αναλόγως του φύλου, δεν εμφανίζονται μόνο ως πρακτική επιλογή των αντίστοιχων ειδικοτήτων (Πίνακας 1), αλλά και ως γενικότερες απόψεις (Josten et al., 2008, 8). Για παράδειγμα:

- Στο ερώτημα «*Τα χειρωνακτικά και τεχνικά επαγγέλματα ταιριάζουν περισσότερο στους άνδρες;*», το 82,5% των αγοριών και το 37,3% των κοριτσιών απαντούν καταφατικά.
- Στο ερώτημα «*Τα επαγγέλματα φροντίδας ταιριάζουν περισσότερο στις γυναίκες;*», το 71,9% των αγοριών και το 59,6% των κοριτσιών απαντούν καταφατικά.
- Στο ερώτημα «*Οι άνδρες πρέπει να επιλέγουν επαγγέλματα που θα τους επιτρέπουν να συντηρούν την οικογένειά τους;*», το 87,4% των αγοριών και το 74,5% των κοριτσιών απαντούν καταφατικά.
- Στο ερώτημα «*Οι γυναίκες πρέπει να επιλέγουν επαγγέλματα που θα τους επιτρέπουν να ασχολούνται περισσότερο με την οικογένειά τους;*», το 76,7% των αγοριών και το 73,4% των κοριτσιών απαντούν καταφατικά.

Έτσι, δεδομένων των παραπάνω αντιλήψεων περί «ανδρικών» και «γυναικείων» επαγγελμάτων (Chisholm, 1999, 308), η επιλογή αντίστοιχων επαγγελματικών ειδικοτήτων (Πίνακας 1) αποτελεί φυσικό επακόλουθο. Ακολούθως, στα τελικά συμπεράσματα της έρευνας δηλώνεται ότι (Κούκης, 2010, 125): «*Το τελευταίο αποτελεί εύρημα αντίφασης, καθώς, ενώ θεωρητικά όλοι οι μαθητές και περισσότερο τα κορίτσια τάσσονται υπέρ της ισότητας των φύλων, στην πράξη οι επιλογές τους ακολουθούν παραδοσιακές κατευθύνσεις. Έτσι, παρά τη θεσμοθετημένη ισότητα των φύλων, οι μαθητές και οι μαθήτριες συνεχίζουν να διαμορφώνουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές τους με βάση το φύλο τους.*»

Πίνακας 1 Ενδεικτικές ειδικότητες που επιλέγουν οι μαθητές/τριες.

Ειδικότητα σπουδών	Φύλο	
	Αγόρι	Κορίτσι
Η/Υ Συστημάτων & Δικτύων	23	0
Ηλεκτρονικών Συστημάτων Επικοινωνίας	16	2
Σχεδιαστών Δομικών Έργων	5	2
Βοηθών Βρεφονηπιοκόμων	0	39
Βοηθών Νοσηλευτών	2	29
Βοηθών Ιατρικών & Βιολογικών Εργαστηρίων	6	22
Ηλεκτρολογικών Εγκαταστάσεων	51	0
Σύνολο	103	94

5.3 Έρευνα στο ΓΕΛ και Γυμνάσιο

Η τρίτη έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Ιούλιο του 2014 σε σχολεία της Δυτικής Αττικής (Γκούντρα, 2014), με σκοπό τη διερεύνηση της σχέσης των εργασιακών αξιών και των επαγγελματικών ενδιαφερόντων των μαθητών/τριών. Συμμετείχαν 208 έφηβοι ηλικίας 14-18 ετών (72 αγόρια και 136 κορίτσια). Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά τα σχολικά έτη 2012-2013 και 2013-2014 στα πλαίσια

του επαγγελματικού προσανατολισμού με ευθύνη του Κέντρου Συμβουλευτικής & Προσανατολισμού (ΚΕΣΥΠ) Ελευσίνιας της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Αττικής. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω των ερωτηματολογίων των τεστ επαγγελματικού προσανατολισμού (Επαγγελματικών Ενδιαφερόντων, Εργασιακών Αξιών) του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (Χατζή & Χατζησταματίου, 2007). Ειδικά το τεστ Επαγγελματικών Ενδιαφερόντων βασίζεται στη θεωρία του Holland (1985), σύμφωνα με την οποία τα ενδιαφέροντα προσδιορίζουν τους έξι βασικούς επαγγελματικούς τύπους προσωπικότητας: τον *Πρακτικό*, τον *Ερευνητικό*, τον *Καλλιτεχνικό*, τον *Κοινωνικό*, τον *Επιχειρηματικό* και τον *Οργανωτικό/Διοικητικό*. Κάθε τύπος αντιστοιχεί σε κατάλληλα επαγγέλματα (Πυρομάλη κ.ά., 2007) και έμμεσα σε ανάλογες επιλογές σπουδών.

Τα δεδομένα αναλύθηκαν μέσω του προγράμματος στατιστικής ανάλυσης SPSS Statistics v.19. Επίσης, πραγματοποιήθηκε το t-test ανεξάρτητων δειγμάτων και παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών στη βαθμολογία των επαγγελματικών ενδιαφερόντων (διαφορές μέσων όρων). Πιο συγκεκριμένα, στον Πίνακα 2 παρατίθενται τα αποτελέσματα των κριτικών τιμών κατανομής t των αγοριών και των κοριτσιών, για τον *Πρακτικό*, τον *Καλλιτεχνικό*, και τον *Κοινωνικό* τύπο, τα οποία συνδέονται σημαντικά με το φύλο. Οι υπόλοιποι τύποι επαγγελματικής προσωπικότητας (*Ερευνητικός*, *Επιχειρηματικός* και *Οργανωτικός/Διοικητικός*) δεν έδειξαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

Οι διαπιστώσεις σχετικά με τα στερεότυπα φύλου στην επιλογή σπουδών είναι έμμεσες στην τρίτη έρευνα (Κιούση & Φλωράκος, 2016, 60-65), καθώς δεν ήταν αυτός ο αρχικός σκοπός της. Εντούτοις, η σύνδεση των επαγγελματικών τύπων προσωπικότητας με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις περί «ανδρικών» και «γυναικείων» επαγγελμάτων (Josten et al., 2008, 8) είναι άμεση. Στον Πίνακα 2, παρατηρούμε ότι ο *Πρακτικός* τύπος, ο οποίος περιλαμβάνει κυρίως τα χειρωνακτικά και τα μηχανολογικά επαγγέλματα, αντιπροσωπεύεται περισσότερο από αγόρια παρά από κορίτσια (δείκτες κριτικών τιμών κατανομής t: 1,91 και 1,20 αντίστοιχα). Αντίθετα, τα κορίτσια υπερέχουν τόσο στον *Καλλιτεχνικό* τύπο (καλλιτεχνικά επαγγέλματα όπως Ζωγράφος, Γλύπτης, Μουσικός, Ηθοποιός, Αρχιτέκτονας, Τραγουδιστής, Διακοσμητής, Σχεδιαστής Μόδας, Γραφίστας, Διαφημιστής, Χορευτής, Καθηγητής χορού, Διερμηνέας, Μοντέλο, Φωτογράφος κ.ά.) με δείκτη 2.19 έναντι 1.71 των αγοριών, όσο και στον *Κοινωνικό* τύπο (επαγγέλματα φροντίδας και επικοινωνίας του ανθρώπου όπως Εκπαιδευτικός, Ψυχολόγος, Κοινωνικός Λειτουργός, Ξεναγός, Νοσηλεύτης, Αεροσυνοδός, Διαιτολόγος, Νηπιαγωγός, Παιδίατρος, Κομμωτής, Λογοθεραπευτής/τρια κ.ά.) με δείκτη 2.17 έναντι 1.74 των αγοριών. Δηλαδή, οι μαθητές/τριες, χωρίς να ερωτώνται άμεσα για τις αντιλήψεις τους περί «καταλληλότητας» των επαγγελμάτων ανά φύλο, δηλώνουν επαγγελματικά ενδιαφέροντα που ακολουθούν σημαντικά τις στερεοτυπικές αντιλήψεις.

Πίνακας 2 Αποτελέσματα από τη σύγκριση των κριτικών τιμών κατανομής t, αγοριών και κοριτσιών, για τρεις τύπους επαγγελματικών ενδιαφερόντων.

Μεταβλητή ομαδοποίησης	t τιμές	
	Αγόρια (N=72)	Κορίτσια (N=136)
Πρακτικός	1,91	1,20
Καλλιτεχνικός	1,71	2,19
Κοινωνικός	1,74	2,17

5.4 Συζήτηση αποτελεσμάτων

Πριν γίνει η συζήτηση των αποτελεσμάτων για το πώς οι στερεοτυπικές αντιλήψεις επηρεάζουν διαχρονικά την επιλογή σπουδών από μαθητές/τριες της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αττική το χρονικό διάστημα 2008-2014, θα πρέπει να αναφερθούμε σύντομα σε παράγοντες που προβληματίζουν ως προς το επίπεδο αξιοπιστίας και εγκυρότητας των συμπερασμάτων. Ο σημαντικότερος παράγοντας, είναι ότι τα δείγματα που επιλέχθηκαν στις τρεις εργασίες είναι σχετικά μικρά. Επιπλέον, οι περιοχές από τις οποίες προέρχονται τα δείγματα δεν αντιπροσωπεύουν το σύνολο

της Αττικής, σε βιοτικό - κοινωνικό - πολιτισμικό - οικονομικό επίπεδο. Δεν αντιπροσωπεύονται σημαντικά οι αγροτικές περιοχές (με εξαίρεση λίγα σχολεία της Δυτικής Αττικής), στην οποία οι στερεοτυπικές αντιλήψεις είναι ισχυρότερες, καθώς εκεί παρατηρούνται πιο κλειστές και πιο παραδοσιακές κοινωνίες (Κιούση & Φλωράκος, 2016, 66). Ενδεικτικές εδώ είναι οι περιπτώσεις του ΕΠΑΛ Μεγάρων και του 1^{ου} ΕΠΑΛ Ελευσίνας, τα οποία υποδέχονται μαθητές τόσο από περιαστικές όσο και από αγροτικές περιοχές. Στις ειδικότητες των μηχανολόγων/ηλεκτρολόγων δεν φοιτά ούτε ένα κορίτσι, ενώ αντίστοιχα στην ειδικότητα των βρεφονηπιοκόμων δεν φοιτά ούτε ένα αγόρι (στοιχεία σχολ. Έτους 2016-17). Υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των ερωτηματολογίων, ως προς το μέγεθος και το στόχο. Ειδικά στην τρίτη περίπτωση, δεν αποτελούσε στόχο της έρευνας να εξαχθούν άμεσα συμπεράσματα περί στερεοτυπικών αντιλήψεων. Τέλος, η κατανομή των δειγμάτων σε επίπεδο φύλου και ηλικίας θεωρείται ικανοποιητική και στις τρεις έρευνες.

Δεδομένων λοιπόν των παραπάνω διαφορών, η συσχέτιση των ευρημάτων των τριών ερευνών περιορίστηκε στη σύγκριση των αντιλήψεων των μαθητών/τριών για την ταυτότητα των γνωστικών αντικειμένων κατά φύλο («ανδρικά»-«γυναικεία») και των αντίστοιχων ενδιαφερόντων σπουδών/επαγγελμάτων. Συμπερασματικά, οι αξιοσημείωτες διαφορές από φύλο σε φύλο που παρατηρούνται στις απαντήσεις που δόθηκαν, οφείλονται σε ένα βαθμό και στα στερεότυπα που τα πλαισιώνουν, καθώς παρατηρείται ότι οι μαθητές/τριες επιλέγουν σε σημαντικό βαθμό σπουδές που κατά παράδοση (στερεοτυπικά) ταιριάζουν στο φύλο τους (βλ. εδάφιο 3.3). Δηλαδή, οι μεν στερεοτυπικές αντιλήψεις για την έμφυλη ταυτότητα των επαγγελμάτων επιβεβαιώνονται τόσο από τα στοιχεία στα Γραφήματα 1-4 της έρευνας στο Γυμνάσιο (βλ. εδάφιο 5.1), όσο και από τα παραδείγματα απόψεων της έρευνας στο ΕΠΑΛ (βλ. εδάφιο 5.2). Στη δεύτερη περίπτωση, τα τεχνικά επαγγέλματα θεωρούνται από τα αγόρια περισσότερο «ανδρικά», ενώ τα επαγγέλματα φροντίδας περισσότερο «γυναικεία». Η αντιστοίχιση αυτών των έμφυλων ταυτοτήτων των επαγγελμάτων με το χαρακτηρισμό των ανάλογων σχολικών μαθημάτων φαίνεται στα Γραφήματα 1-2, της πρώτης έρευνας. Εκεί παρατηρείται ότι τα μαθήματα της Πληροφορικής και της Τεχνολογίας θεωρούνται κατά κανόνα «ανδρικά», ενώ το μάθημα της Οικιακής Οικονομίας θεωρείται κατά κανόνα «γυναικείο», τόσο από τα αγόρια (Γράφημα 1) όσο και από τα κορίτσια (Γράφημα 2). Αυτές οι απόψεις πολύ λίγο μεταβάλλονται ακόμη και μετά την εκπαιδευτική παρέμβαση, που είχε ως στόχο την αλλαγή τέτοιων στερεοτυπικών αντιλήψεων (Γραφήματα 3-4).

Ως προς την επιλογή σπουδών και επαγγελματικών ενδιαφερόντων, επιβεβαιώνεται η διαπίστωση πως σημαντικό ποσοστό του μαθητικού πληθυσμού επιλέγει σπουδές (ΕΠΑΛ) ή ενδιαφέρεται για επαγγέλματα (ΓΕΛ) ανάλογα των προηγούμενων στερεοτυπικών αντιλήψεων για «ανδρικά» και «γυναικεία» επαγγέλματα. Δηλαδή, στον Πίνακα 2 της έρευνας στο ΓΕΛ (βλ. εδάφιο 5.3), τα αγόρια δείχνουν σε σχέση με τα κορίτσια σημαντικότερη ομαδοποίηση επαγγελματικών ενδιαφερόντων στον Πρακτικό τύπο κατά Holland (t τιμή = 1,91), που περιλαμβάνει κυρίως τα χειρωνακτικά και τα τεχνικά επαγγέλματα. Αντίστροφα, τα κορίτσια δείχνουν σε σχέση με τα αγόρια σημαντικότερη ομαδοποίηση επαγγελματικών ενδιαφερόντων στον Καλλιτεχνικό και Κοινωνικό τύπο κατά Holland (t τιμές = 2,19 & 2,17 αντίστοιχα), που περιλαμβάνουν κυρίως τα καλλιτεχνικά επαγγέλματα (π.χ. Μουσικός, Σχεδιαστής Μόδας, Διερμηνέας, κ.ά.) και τα επαγγέλματα φροντίδας και επικούρησης του ανθρώπου (π.χ. Νηπιαγωγός, Παιδίατρος, Λογοθεραπευτής, κ.ά.). Αυτά τα επαγγελματικά ενδιαφέροντα που για τους μαθητές ΓΕΛ αποτυπώνουν μελλοντικές προσδοκίες σπουδών, οι οποίες ενδεχομένως να αλλάξουν στην πορεία, για τους μαθητές των ΕΠΑΛ αποτελούν πλέον απόλυτα συγκεκριμένες επιλογές επαγγελματικών σπουδών και πορείας ζωής (βλ. εδάφιο 5.2). Σε αυτούς λοιπόν (Πίνακας 1) παρατηρείται ενδεικτικά ότι κανένα αγόρι δεν έχει επιλέξει την ειδικότητα (σπουδών και επαγγελματική) του Βοηθού Βρεφονηπιοκόμου («γυναικείο» επάγγελμα φροντίδας, σύμφωνα με τα προηγούμενα), ενώ κανένα κορίτσι δεν έχει επιλέξει τις ειδικότητες του τεχνικού Η/Υ Συστημάτων & Δικτύων και του Ηλεκτρολόγου Εγκαταστάσεων («ανδρικά» τεχνικά επαγγέλματα).

6 Συμπεράσματα - Επίλογος

Η συνολική ανάπτυξη του ανθρώπου επηρεάζεται τόσο από εξωγενείς όσο και από ενδογενείς παράγοντες οι οποίοι διαμορφώνουν την ταυτότητα του φύλου του. Η αρμονική συνύπαρξη των δύο φύλων, προϋποθέτει την ανάπτυξη της αυτογνωσίας και της κριτικής ικανότητας του ανθρώπου. Η

διαμόρφωση της ταυτότητας φύλου σε αγόρια και κορίτσια είναι υπόθεση πολυσύνθετη και σημαίνουσα. Διάφοροι παράγοντες επιδρούν και συμβάλλουν σε μεγάλο ποσοστό στη διαμόρφωση των διαφυλικών εκπαιδευτικών (και συνακόλουθα επαγγελματικών) επιλογών. Στερεοτυπικές αντιλήψεις αναπαράγονται και μεταδίδονται στους δέκτες και λειτουργούν πιθανόν αρνητικά προς την κατεύθυνση της ισότητας των δύο φύλων. Ο κριτικός νέος αποτελεί τον αντίπαλο πόλο αυτής της σχέσης και λειτουργεί ως η μοναδική ίσως ελπίδα της κοινωνίας που προοδεύει, αποτελούμενη από ενεργούς πολίτες, οι οποίοι δρουν δημιουργικά στη διαμόρφωση της πραγματικότητας γύρω τους, και όχι από άβουλα όντα στα οποία επιβάλλεται κάποια συγκεκριμένη στερεοτυπική διάσταση της πραγματικότητας.

Η ανατροπή των παραπάνω στερεοτυπικών αντιλήψεων επιτυγχάνεται μερικώς μέσω της ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών (σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης) και ιδιαίτερα των στελεχών ΣΕΠ, τα οποία μπορούν και πρέπει να λειτουργούν προς την κατεύθυνση ενός τέτοιου μοντέλου που προάγει την κριτική αυτογνωσία και κοινωνιογνωσία του ατόμου μέσα από προγράμματα και δράσεις που αφορούν τη σχολική αλλά και την τοπική κοινωνία. Παράδειγμα τέτοιων οργανωμένων δράσεων είναι αυτές που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια του Έργου «Καλλιρόη» (βλ. Ενότητα 4). Προς αυτή την κατεύθυνση, ο καθηγητής-σύμβουλος του ΣΕΠ, διαθέτοντας ο ίδιος αυτές τις ικανότητες, καλείται να αναπτύξει τέτοιες σχέσεις αλληλεπίδρασης με τους μαθητές του ώστε οι ίδιοι να αναδειχθούν σε κριτικούς δέκτες κάθε είδους πληροφορίας, για να έχει ο αυριανός πολίτης τη δυνατότητα να εκπαιδευτεί βιωματικά στο να αρθρώνει κριτικό λόγο, απαλλαγμένο από στερεότυπες αντιλήψεις. Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, οι διαφυλικές εκπαιδευτικές επιλογές των νέων θα αφορούν πραγματικές κλίσεις, επιθυμίες και ικανότητες των ιδίων και όχι πλασματικές «επιταγές» κοινωνιών, οι οποίες διαιωνίζουν στερεοτυπικές αντιλήψεις. Το έργο αυτό διεξάγεται και περιορίζεται στα πλαίσια της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής, μέσω του θεσμού του ΣΕΠ.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αθανασιάδου, Χ., Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ., Παπαθανασίου, Μ., Στογιαννίδου, Α., & Φορτοτήρα, Μ. (2008). Δράσεις Σχολικών Εφαρμογών και Συμβουλευτικής. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (επιμ.), *Μοντέλο Δράσεων Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού με την Οπτική του Φύλου*, Μέρος Β (σσ. 73-158). Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Βηλαράς, Θ., Δέτσικα, Α., Μαλαγάρης, Θ., Παπακίτσος, Ε. (2008). *Στερεότυπα φύλου και επιλογή επαγγέλματος*. Εργασία Βιωματικού Μέρους, Συμβουλευτικοί Ορίζοντες για τον Σχολικό Προσανατολισμό - ΣΟΣ Προσανατολισμός, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Βιτσιλάκη-Σορωνιάτη, Χ. (1997). Ο ρόλος του φύλου στη διαμόρφωση εκπαιδευτικών και επαγγελματικών φιλοδοξιών. Στο Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.), *Φύλο και Σχολική Πράξη*, σσ. 586-620. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Γκούντρα, Β. (2014). *Διερεύνηση της σχέσης των εργασιακών αξιών και των επαγγελματικών ενδιαφερόντων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*. Διπλωματική Εργασία, ΠΕΣΥΠ Αθήνας / ΑΣΠΑΙΤΕ.
- Γωνίδα, Ε., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2008). Σχολείο, οικογένεια και εκπαιδευτικές & επαγγελματικές επιλογές: Σύνοψη των ερευνητικών ευρημάτων με την οπτική του φύλου. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Ε. Γωνίδα-Μπαμνίου & Α. Ψάλη (επιμ.), *Εφηβεία, προσανατολισμοί και επιλογές ζωής: Διερευνώντας τις μεταβατικές διαδικασίες των νέων με την οπτική του φύλου*, σσ. 195-223. Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Γωνίδα, Ε., Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., & Κιοσέογλου, Γ. (επιμ.) (2008). *Εκπαιδευτικές και Επαγγελματικές Επιλογές Εφήβων: Διερεύνηση των αντιλήψεων στα θέματα ισότητας των δύο φύλων της ελληνικής σχολικής κοινότητας (μαθητές/τριες, εκπαιδευτικοί, γονείς)*. Τόμος Γ – Έκθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας σε περιφερειακό επίπεδο: Αττική, Στερεά Ελλάδα &

- Νησιά Νοτίου Αιγαίου, Δυτική Ελλάδα & Πελοπόννησος*. Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Δαλακούρα, Α., Συγκολλίτου, Ε., & Χατζηκαμάρη, Β. (2008). Δράσεις Ενημέρωσης και Πληροφόρησης. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (επιμ.), *Μοντέλο Δράσεων Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού με την Οπτική του Φύλου*, Μέρος Α (σσ. 7-72). Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Αθανασιάδου, Χ., Παπαθανασίου, Μ., Στογιαννίδου, Α., & Φορτοτήρα, Μ. (2008). *Σχολικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός με την Οπτική του Φύλου: Ασκήσεις Ευαισθητοποίησης Μαθητών-Μαθητριών*. Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Δουλκέρη, Τ. (1995). *Τα στερεότυπα των φύλων στα παιδικά μέσα επικοινωνίας*. Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου. Αθήνα: Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως – Γενική Γραμματεία Ισότητας.
- Καζή, Σ. (2007). Επίδραση σχολείου και οικογένειας στην επιλογή επαγγέλματος. Στο Χ. Καπόλη (επιμ.), *Συμβουλευτικοί Ορίζοντες για τον Σχολικό Προσανατολισμό - ΣΟΣ Προσανατολισμός*, σσ. 112-144. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Καλτσούνη-Νόβα, Χρ. (2000). *Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κάντας, Α., & Χαντζή, Α. (1998). *Θεωρίες επαγγελματικής ανάπτυξης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κασσωτάκης, Μ. (2004). *Συμβουλευτική και επαγγελματικός προσανατολισμός*. Αθήνα: Τυποθήτω.
- Κατσανέβας, Θ. (2009). *Ο χρυσός κανόνας για επιλογές σταδιοδρομίας – Σύγχρονος επαγγελματικός προσανατολισμός*. Αθήνα: Πατάκη.
- Κιούση, Ε., & Φλωράκος, Γ. (2016). *Η επίδραση των στερεοτύπων φύλου στην επιλογή σπουδών και επαγγελμάτων*. Διπλωματική Εργασία, ΠΕΣΥΠ Αθήνας / ΑΣΠΑΙΤΕ.
- Κοσμίδου, Χ. (1989). Ενεργός Έρευνα: Για μια γνήσια, απελευθερωτική παιδεία. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 48, 22-33.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (1993α). Ο Δάσκαλος ως Σύμβουλος. Εισήγηση στην ημερίδα με θέμα: *Η φυσιογνωμία της Παιδαγωγικής Επιστήμης*. Αθήνα: Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (1993β). Οι στόχοι της Αυτογνωσίας και της Πληροφόρησης ως βάση για ένα εξελικτικό μοντέλο στο ΣΕΠ και τη Συμβουλευτική. Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού της ΕΛΕΣΥΠ με θέμα: *Ευρώπη 2000: Τάσεις και Προοπτικές στη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό*. Αθήνα.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (2007). Η πληροφόρηση ως επικοινωνία: από τον παθητικό δέκτη προς τον ενεργό παραγωγό του νοήματος στην πληροφόρηση. Στο Χ. Καπόλη (επιμ.), *Συμβουλευτικοί Ορίζοντες για τον Σχολικό Προσανατολισμό - ΣΟΣ Προσανατολισμός*, σσ. 480-504. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (2008α). *Θεωρητικά Ζητήματα για τη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό* (Πρώτος Τόμος). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (2008β). *Βιοματική Εκπαίδευση για τη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό* (Δεύτερος Τόμος). Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (2008γ). Επικοινωνία και ΣΕΠ. Στο Ι. Παπαμιχαήλ (επιμ.), *Συμβουλευτικοί Ορίζοντες για τον Σχολικό Προσανατολισμό - ΣΟΣ Προσανατολισμός* (Ψηφιακό υλικό), σσ. 1-17. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

- Κοσμίδου-Hardy, X., & Γαλανουδάκη-Ράπτη, Α. (1996). *Συμβουλευτική. Θεωρία και πρακτική*. Αθήνα: Ασημάκης.
- Κοσμίδου-Hardy, X., & Κρίβας, Σ. (2000). *Το Φύλο και οι Επαγγελματικές Επιλογές: Εκπαίδευση Λειτουργιών Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*. Πυλοτικό διακρατικό σχέδιο DIANA, Αθήνα: ΙΕΚΕΠ.
- Κούκης, Ν. (2010). *Εμφυλοστερεότυπα και εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των μαθητών και μαθητριών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η περίπτωση του 1^{ου} ΕΠΑ.Λ. Αμαρουσίου*. Διπλωματική Εργασία, ΜΠΣ Σπουδές στην Εκπαίδευση, ΕΑΠ.
- Κρίβας, Σ., Φράγκος, Δ., Κωστόπουλος, Ι., & Γιάνναρου, Γ. (1998). Οι επιδράσεις των απεικονίσεων από την τηλεόραση της εργασίας και της οικογενειακής ζωής και τα στερεότυπα των φύλων. Ερευνητική προσέγγιση. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής – Προσανατολισμού*, 44-45.
- Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Α., & Φρόση, Λ. (2008). Περιφεριακή Ομάδα Αττικής, Στερεάς Ελλάδος και Νησιών Νοτίου Αιγαίου: Συνοπτική Έκθεση Αποτελεσμάτων. Στο Ε. Γωνίδα-Μπαμνίου, Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Ι. Ντούση (επιμ.), *Εκπαιδευτικές και Επαγγελματικές Επιλογές Εφήβων: Διερεύνηση των αντιλήψεων στα θέματα ισότητας των δυο φύλων της ελληνικής σχολικής κοινότητας (μαθητές/τριες, εκπαιδευτικοί, γονείς)*. Σύνοψη των ερωτημάτων ανά περιφέρεια της χώρας, σσ. 127-160. Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Μπουρνούδη, Ε., & Ψάλτη, Α. (1997). Επαγγελματικές επιλογές και προσδοκίες των νέων και της οικογένειάς τους. Η επίδραση του φύλου. Στο Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.), *Φύλο και Σχολική Πράξη*, σσ. 621-644. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Πάντα, Δ., Φρόση, Λ., Ευκλείδη, Α., & Τερζής, Ν. (2008). *Οδηγός Σπουδών, για την Κατάρτιση Στελεχών του ΥΠΕΠΘ σε Θέματα Συμβουλευτικής & Επαγγελματικού Προσανατολισμού με την Οπτική του Φύλου*. Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Πυρομάλη, Β., Ρόπη, Ο., & Τόμπρου, Μ. (2007). *Κατάλογος Αντιστοίχισης Επαγγελμάτων, με βάση το Θεωρητικό Μοντέλο του Holland*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Στρατηγάκη, Μ. (2005). Φύλο, τεχνολογία και εργασία. Σύγχρονες μορφές μιας παλιάς σχέσης. Στο Χ. Ναζάκης & Μ. Χλέτσος (επιμ.), *Το μέλλον της εργασίας*, σσ. 167-196. Αθήνα: Πατάκη.
- Φλουρής, Γ. (1989). *Αυτοαντίληψη, σχολική επίδοση και η επίδραση των γονέων*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Χατζή, Σ., & Χατζησταματίου, Μ. (2007). *Ψυχομετρικά Εργαλεία - Τεστ Επαγγελματικού Προσανατολισμού: Εγχειρίδιο Χρήσης*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Ψάλτη, Α., Κουϊμτζή, Ε., & Δεληγιάννη, Β. (2008). Φύλο και μεταβατικές διαδικασίες: Θεωρητικό πλαίσιο και ερευνητικοί προβληματισμοί. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Ε. Γωνίδα-Μπαμνίου & Α. Ψάλτη (επιμ.), *Εφηβεία, προσανατολισμοί και επιλογές ζωής: Διερευνώντας τις μεταβατικές διαδικασίες των νέων με την οπτική του φύλου*, σσ. 9-34. Έργο ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Ξενογλώσση

- Berger, J. (1972). *Ways of Seeing*. London: British Broadcasting Corporation and Penguin Books.
- Browns, M. (1990). *Theoretic approaches. The development of women studies*. The Netherlands: STEO-Gravehage.
- Chisholm, L. (1999). Κορίτσια εφηβικής ηλικίας και Σχολείο: Φύλο, Νεότητα και Διαδικασίες μετάβασης. Στο Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.), *Εκπαίδευση και Φύλο. Ιστορική Διάσταση και Σύγχρονος Προβληματισμός*, σσ. 285-310. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Ginzberg, E. (1972). *Toward a theory of occupational choice: A restatement*. Vocational Guidance Quarterly, 20, 169-176.
- Holland, J. (1985). *Making vocational choices*. N.J.: Prentice Hall.

- Johnson, B., & Eagly, A. (1989). Effects of involvement and persuasion. A Meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 106, 290-314.
- Josten, M., Van Elkan, M., Laux, J., & Thomm, M. (2008). Gründungspotenziale bei Studierenden. Zentrale Ergebnisse der Studierendenbefragung an 37 deutschen Hochschulen. Bonn, Berlin: Bundesministerium für Bildung und Forschung.
- Kosmidou, C., & Usher, R. (1991). Facilitation in Action Research. *Interchange*, 22(4), 24-40
- Laurent, A. (1986). The cross-cultural puzzle of international human resource management. *Human Resource Management*, XXV(1), 91-102.
- Norris, W. (1972). *The information service in guidance: For career development and planning*. Chicago: Rand McNally.
- Roe, A. (1956). *The psychology of occupations*. N.Y.: Wiley.
- Shaffer, D.R. (2008). *Εξελικτική Ψυχολογία παιδική ηλικία και εφηβεία*. Αθήνα: Έλλην.
- Williams, J.E., & Best, D.L. (1990). *Measuring sex stereotypes: A multination study*. Beverly Hills, CA: Sage.